

Sobre la doctrina kantiana de la imaginació

Pere Lluís Font

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Aquest article es proposa presentar, a partir sobretot de dos textos de Kant (*KrV* B 151-152 i *Antropologia* § 28) una certa idea de la imaginació transcendental (com a facultat de produir imatges en presència de l'objecte), de la imaginació empírica (com a facultat de reproduir imatges, simplement o creativament, en absència de l'objecte) i de la relació entre l'una i l'altra (essent la primera, com a facultat de presentació originària, la condició de possibilitat de la segona com a facultat de presentació derivada).

Paraules clau: imaginació, Kant.

Abstract

The starting point of this article lays in two texts of Kant: *KrV* B 151–152 and *Anthropology* 28. The paper unfolds thereby a certain idea of the transcendental imagination (as a faculty of producing images in the presence of the object), of the empirical imagination (as a faculty of reproducing images, simply or creatively, in absence of the object) and of the relation among them inasmuch the former, as a faculty of originarian presentation, is de condition of possibility of the second as a faculty of derivative presentation.

Key words: imagination, Kant.

Sumari

1. Sobre la posició de Heidegger a <i>Kant i el problema de la metafísica</i> 2. Sobre el lloc de la imaginació en la doctrina kantiana de les facultats 3. Sobre la imaginació a la <i>Crítica de la raó pura</i> (i a l'<i>Antropologia</i>)	4. Sobre la imaginació a la <i>Crítica de la facultat de jutjar</i> Recapitulació

El títol d'aquest article ja indica que no pretenc pas presentar-hi una síntesi de la doctrina kantiana de la imaginació, sinó simplement exposar-hi algunes idees que em sembla que veig clares.¹ Defensaré dues coses finalment bastant senzilles: una certa idea de la imaginació transcendental i una certa manera d'entendre la unitat entre la imaginació transcendental i la imaginació empírica. Voldria, per tant, aprofundir poc o molt en el que hi ha d'impensat en la doctrina kantiana de la imaginació per tal de fer més intel·ligible el que hi ha de pensat, posant en relleu alguna cosa del fons semicult de la filosofia de Kant.²

M'hi he animat perquè (no sabia dir quan, però ja fa anys) vaig fer el meu petit descobriment sobre aquesta qüestió. Em vaig fixar en uns textos que de sobte se'm van tornar lluminosos, sobre els quals abans sempre havia lliscat i que no he vist explotats de manera satisfactòria enlloc. Es tracta sobretot de *KrVB* 151-152 i d'*Antropologia* § 28. Vaig assenyalar-los en un treball precedent,³ però ara voldria desenvolupar algunes de les coses que allí apuntava i treure'n una mica més de suc.

El marc d'aquests textos el constitueixen els llocs kantians majors en què apareix (sense cap tractament sistemàtic) el tema de la imaginació, que, com és ben sabut, són els següents: la *Crítica de la raó pura*, en els capítols sobre la deducció transcendental de les categories (edicions A i B) i sobre l'esquematisme; la *Crítica de la facultat de jutjar*, *passim*, però especialment els § 17, 49 i 59, la «Nota general» que segueix al § 22 i la «Nota I» del § 57, i l'*Antropologia des del punt de vista pragmàtic*, § 28-33.

Dividiré la meua exposició en quatre punts, d'extensió desigual: en el primer, que en realitat farà la funció de consideració preliminar, prendré distància relativament a la posició de Heidegger a *Kant i el problema de la metafísica* (perquè aquesta no plani com un fantasma sobre tot el text); el segon tractarà del lloc de la imaginació en la doctrina kantiana de les facultats; i el tercer i el quart assenyalaran, respectivament, algunes idees sobre la imaginació en la *Crítica de la raó pura* i en la *Crítica de la facultat de jutjar*, tenint en compte allora l'*Antropologia*. Acabaré amb una breu recapitulació.

1. Sobre la posició de Heidegger a *Kant i el problema de la metafísica*

Heidegger no pretén fer història de la filosofia. El pròleg a la segona edició de *Kant i el problema de la metafísica* recorda que aquesta obra ofereix «un diàleg

1. El contingut d'aquest escrit va ser objecte d'una conferència pronunciada el 20 de maig de 2004 a l'Institut d'Estudis Catalans dins del marc d'un cicle commemoratiu del segon centenari de la mort de Kant, organitzat per la Societat Catalana de Filosofia. Ara hi he afegit precisions i referències sobretot en notes al peu, però el text principal conserva, en la mesura que m'ha semblat tolerable, els trets de l'exposició oral.
2. Al capdavant, Kant mateix admet, a propòsit de Plató, que és possible d'arribar a entendre un autor més bé del que s'ha entès ell mateix (*KrV*, A 314 / B 370).
3. «Onze tesis sobre Kant», a: *XII Congrés valencià de filosofia*, València, Diputació de València, 1998.

de pensaments entre pensadors», exposat a les crítiques dels historiadors de la filosofia. En rigor, és una obra que ens fa conèixer sobretot la filosofia de Heidegger, però que no per això deixa de fer aflorar importants potencialitats mig amagades de la filosofia de Kant.

Recordem dues de les idees fonamentals que vertebreren la posició de Heidegger pel que fa a la doctrina kantiana de la imaginació (basades sobretot en dos textos cabdals de la *KrV*: la versió A de la deducció transcendental de les categories i el capítol sobre l'esquematisme):

- 1) La imaginació és la facultat clau de la síntesi cognoscitiva i l'arrel comuna no solament de la sensibilitat i de l'enteniment, sinó també de la raó cognoscitiva i de la raó pràctica.
- 2) La versió B de la deducció transcendental de les categories representa una reculada en relació amb l'audaciosa versió A, perquè Kant s'hauria adonat que en aquesta quedava compromesa l'autonomia de la raó pràctica, massa sotmesa a la imaginació.

Cal reconèixer, primer de tot, que *Kant i el problema de la metafísica*, tot i no ser una exposició *in recto* del pensament kantià, projecta sobre aquest un potent focus de llum. D'una banda, és un intent agosarat de pensar a fons el tema kantià de la imaginació: Heidegger és qui més ha fet per mostrar que Kant va donar a aquesta facultat els seus títols de noblesa en filosofia, ja que els filòsofs fins aleshores, amb comptades excepcions, només hi havien dedicat una atenció passatgera, amb matís sovint pejoratiu. D'altra banda, i ultrapassant el tema de la imaginació (però en estreta relació amb aquest), Heidegger introdueix en la interpretació de Kant dues idees centrals de gran calat: la de la finitud humana i la de l'ontologia fonamental (que, combinades, permetrien parlar —potser no gaire heideggerianament— d'antropologia transcendental, com a lloc de la resposta a la pregunta global kantiana «Què és l'home?»).

Sobre els dos punts que he destacat relatius al problema de la imaginació, crec necessari fer algunes consideracions.

És veritat que les dues versions (A i B) de la deducció transcendental de les categories tenen accents diferents: l'edició A sembla que dóna més protagonisme a la imaginació, mentre que l'edició B se centra directament en l'enteniment. Així, per exemple, B fa desaparèixer els textos (A 94, A 98 i A 115)⁴ en què es mencionen (de forma, val a dir-ho, bastant estranya) tres fonts del coneixement humà: el sentit, la imaginació i la apercepció. També sembla veritat que la imaginació només pot ser la facultat realment mitjancera entre la sensibilitat i l'enteniment (tal com vol aparentment el capítol sobre l'esquematisme, que no va ser modificat —recordem-ho— en la segona edició), si és la facultat radical o l'arrel comuna de les altres dues.

4. Només deixa subsistir (de manera, sembla, poc coherent) A 155 / B 194.

Però finalment la interpretació heideggeriana de la doctrina de Kant sobre la imaginació⁵ em sembla més suggestiva que no pas convincent, per diverses raons:

- 1) La concepció de la imaginació com a arrel comuna de la sensibilitat i de l'enteniment no recolza en cap text de Kant i en contradiu bastants (no tots de l'edició B). A títol d'exemple, Kant afirma que «la síntesi de la imaginació és sempre sensible» (A 124); que la imaginació «pertany a la sensibilitat» (B 151); que la imaginació «és una facultat que determina *a priori* la sensibilitat» (B 152), i que la imaginació està sotmesa a l'enteniment (A 237 / B 296).⁶ Però, a més, a l'*Antropologia* (§ 31, *in fine*) es diu que «l'enteniment i la sensibilitat s'agermanen espontàniament malgrat la seva heterogeneïtat per produir el nostre coneixement com si tinguessin el seu origen l'un en l'altre o tots dos en una arrel comuna; però això no pot ser, o almenys és inconcebible per a nosaltres que l'heterogeni pugui haver sortit d'una única i mateixa arrel.»⁷
- 2) La raó intrínseca més decisiva contra la concepció de la imaginació com a arrel comuna de la sensibilitat i de l'enteniment (i, per tant, com a arrel de l'enteniment) és que la imaginació no pot ser considerada (ni efectivament ni com a arrel) facultat del judici, i menys encara del judici universal i necessari. El judici, tant per Kant com per Aristòtil, és obra de l'enteniment. D'altra banda, la sensibilitat, a la qual segons Kant pertany la imaginació, no pot proporcionar necessitat. (I, si la imaginació no pot ser l'arrel comuna de la sensibilitat i de l'enteniment, *a fortiori* no podrà ser l'arrel comuna de la raó gnoscitiva i de la raó pràctica.)
- 3) La idea d'una reculada, i per tant d'un canvi doctrinal, en el capítol sobre la deducció transcendental de les categories a la segona edició en relació amb la primera, contradiu formalment el pròleg B, on Kant afirma que no ha introduït modificacions en la doctrina, sinó únicament en «el mode d'exposició» (B XXXIX). Hi ha d'haver, doncs, raons molt poderoses per pensar que Kant va introduir sense adonar-se'n un canvi tan significatiu com el que suposa Heidegger.
- 4) El suposat canvi doctrinal en l'edició B seria inconseqüent, ja que aquesta manté intacte el capítol sobre l'esquematisme, que per coherència, si vol
5. Deixo de banda, per tant, la plausibilitat de la doctrina heideggeriana en ella mateixa i em limito a la seva plausibilitat com a interpretació de la kantiana.
6. Exactament: que l'experiència possible «només obté la seva unitat de la unitat sintètica que l'enteniment confereix originàriament i per si mateix a la síntesi de la imaginació en relació amb la aperepció».
7. O bé aquesta arrel comuna no pot ser cap més que la ment humana mateixa, el *Gemüt*, que és com no dir res. És, però, el que diu Kant quasi literalment en un altre lloc (A 50 / B 74): «El nostre coneixement sorgeix de dues fonts bàsiques de la ment [*des Gemüts*]», on aquest genitiu té tot l'aire de ser un genitiu subjectiu; el sentit seria, doncs: «[...] de dues fonts bàsiques que brollen de la ment». Vegeu, tanmateix, el que diu d'una banda sobre la recerca d'una *facultat bàsica* (A 649-650 / B 677-678), i d'altra banda sobre la impossibilitat de derivar les diverses facultats de l'ànima d'un fonament comú (*KU*, Introducció, III).

dir el que sembla que diu, hauria hagut de ser enèrgicament modificat.⁸ Kant pensa, doncs, que el capítol sobre l'esquematisme és consistent amb la versió B de la deducció transcendental de les categories.

- 5) La idea d'una reculada perquè la versió A de la deducció transcendental de les categories comprometia l'autonomia de la raó pràctica és una dificultat derivada de la interpretació heideggeriana, no de la doctrina kantiana.

Aquestes consideracions fan que jo no pugui prendre el text de Heidegger com a guia per a la interpretació de Kant.

2. Sobre el lloc de la imaginació en la doctrina kantiana de les facultats

El concepte de *facultat* (*Vermögen*) ocupa un lloc important en la filosofia de Kant, sense que aquest en presenti mai una doctrina unificada. Hi trobem diverses enumeracions de facultats, fetes amb criteris diferents. D'altra banda, no sempre queda clara la distinció entre elles⁹ ni la seva caracterització. Són capacitats diferenciades que té la ment (el *Gemüt*)? O són simples funcions d'una mateixa capacitat? En tot cas, com s'ha advertit tantes vegades, cal no cosificar-les i, per tant, relativitzar-ne una mica el concepte.

Per aclarir la doctrina de Kant sobre les facultats de la ment humana, esdevé pertinent la distinció que fa Deleuze entre dos sentits del mot *facultat*.¹⁰

- 1) Segons el tipus de relació existent entre la representació i el subjecte o l'objecte, Kant distingeix tres «facultats globals de la ment»:¹¹ la *facultat de conèixer*, la *facultat de desitjar* i, entremig, la *facultat del plaer i del desplaer* (diguem-ne la *facultat de sentir*), segons que es tracti d'una relació de conformitat de la representació amb l'objecte, de causalitat de la representació sobre l'objecte o d'intensificació o disminució de la força vital del subjecte per la representació. Cada una d'aquestes tres facultats, d'altra banda, té una *forma superior*, activa, autònoma, i una *forma inferior*, passiva, heterònoma, les quals són també, eventualment, considerades *facultats*. La forma superior de la facultat de *conèixer*, de la de *desitjar* i de la de *sentir* són, respectivament, l'*enteniment*, la *voluntat* (o *raó pràctica*) i la *facultat del plaer i del desplaer* estètics (que Kant fa coincidir pràcticament amb altres tan-

8. Tot i que Kant deixa subsistir en l'edició B, potser per inadvertència, algunes idees que el 1787 ja no professa. Per exemple, la possibilitat de provar empíricament la llibertat pràctica (A 802-803 / B 830-831).

9. Per donar només un exemple, la *KpV* (A 96) identifica *enteniment pur* amb *raó pura*.

10. Gilles DELEUZE, *La philosophie critique de Kant*, París, PUF, 1963, p. 8 s.

11. Vegeu el quadre que figura al final de la «Introducció» a la *Crítica de la facultat de jutjar*, que és l'únic lloc kantiana que té un aire de presentació sistemàtica de les facultats (i que serveix d'esquema per a la primera part de l'*Antropologia*), però que no inclou pas totes les «capacitats» o «funcions» de la ment que són tractades per Kant habitualment com a facultats.

tes facultats específiques de *conèixer*: l'enteniment, la raó i la *facultat de jutjar*.¹² I les formes inferiors són, respectivament, la *sensibilitat*, el *desig* (o la *inclinació*) i la *facultat del plaer i del desplaer* físics.

- 2) En tant que fonts específiques de representacions (de *Vorstellungen*), les facultats de la ment són tres: la *sensibilitat*, l'enteniment i la raó, a les quals cal vincular, respectivament, els tres tipus de representació considerats per Kant: les *intuïcions* (pures o empíriques), els *conceptes* (purs o empírics) i les *idees*. Aquestes tres facultats amb els corresponents tipus de representacions són l'objecte de l'«Estètica», de l'«Analítica» i de la «Dialèctica» transcendents en la *Crítica de la raó pura*.

Ara bé —i aquesta constatació és la raó de la marrada que acabo de fer per la teoria de les facultats—, la *imaginació* no apareix en cap d'aquestes enumeracions, tot i que està present en tota l'obra de Kant i que aquest li atribueix un paper important en el coneixement (a la *Crítica de la raó pura*) i en l'art (a la *Crítica de la facultat de jutjar*) i que li reserva un lloc destacat en l'*Antropologia*. No apareix en cap de les enumeracions esmentades ni és fàcil d'intercalar-la-hi respectant els criteris amb què aquestes han estat fetes. Més aviat fa figura de facultat *excèntrica* en relació amb cada una de les sèries. La meua proposta és que, kantianament, la podem anomenar *facultat*, però a condició de no considerar-la una facultat més, intercalable o afegible a alguna de les llistes, sinó la *condició de possibilitat de l'exercici de totes les facultats*. La funció de la *imaginació* és *imaginar*, i ni l'enteniment ni la raó ni la facultat de jutjar poden procedir sense imaginar. Aquí Kant es retrobaria amb Aristòtil, per qui no hi ha pensament sense imatge.¹³ La imatge acompanya sempre els conceptes. És el que llegim al començament de l'opuscle *Què vol dir orientar-se en el pensament?*: «Per àmplia que pugui ser l'aplicació dels nostres conceptes i, per tant, per gran que pugui ser el nostre poder d'abstracció de la sensibilitat, encara queden representacions de la imaginació [*bildliche Vorstellungen*] unides a aquests conceptes.»¹⁴ La imaginació (*Einbildungskraft*), com a facultat de les *imatges* (*Bilder*), és l'única font de *representacions* en el sentit més estricte, és a dir, en el sentit figu-

12. Caldria matisar únicament la identificació entre la *facultat del plaer i del desplaer* estètics i la *facultat de jutjar*. Les tres «facultats de conèixer» són enumerades també en el quadre al·ludit a la nota anterior. No s'hi recull, en canvi, la distinció, que es desprèn de tota l'obra de Kant (i que apareix explícitament, per exemple, en l'*Antropologia*, § 7), entre la *forma superior* i la *forma inferior* de cada una de les «facultats globals de la ment».
13. Vegeu, per exemple, *De memoria et reminiscencia* (449 b 30): «No és possible de pensar sense imaginació».
14. És si fa no fa el que deia Leibniz: «Els pensaments més abstractes necessiten alguna imaginació» (*Réponse aux réflexions contenues dans la seconde édition du Dictionnaire critique de M. Bayle, article «Rovarius», sur le système de l'harmonie préétablie*, Gerhardt, IV, 563). Vegeu també *KrV*, A 78 / B 103: la imaginació és «una facultat *cega* de l'ànima, però indispensable, sense la qual no tindríem cap coneixement»; text que cal comparar amb el de A 51 / B 75: «Pensaments sense contingut són buits; intuïcions sense concepte són *cegues*» (les cursives són meves).

ratiu, pictòric, quasi teatral, del terme *representació*. Segons això, les altres facultats, que he considerat, amb Deleuze, fonts específiques de representacions, només són fonts de *representacions* en un sentit més ampli d'aquest mot. L'única *Vorstellungsvermögen*, per tant, en sentit estricte és la imaginació.

Des d'Aristòtil es diu que el producte específic de la imaginació és la *imatge*, i que aquesta es contraposa, d'una banda, a la *percepció* i, de l'altra, al *concepte*. Pel que fa a la relació amb la percepció, quan diem, segons la doctrina tradicional, que la imaginació *imagina*, volem dir que reproduïx en absència de l'objecte la imatge o les imatges anteriorment percebudes (imaginació reproductiva) o que crea una imatge nova combinant en un nou quadre o en una nova seqüència elements manllevats a imatges de percepcions anteriors (imaginació creadora), amb tota la gamma intermèdia entre mera reproducció i creació. Com veurem, la gran novetat de la doctrina kantiana de la imaginació serà el paper que fa aquesta en la percepció mateixa.

3. Sobre la imaginació a la *Crítica de la raó pura* (i a l'*Antropologia*)

Ja he anunciat que hi ha dos textos que trobo especialment reveladors de la novetat de la doctrina kantiana sobre la imaginació: *KrV B 151-152* i *Antropologia*, § 28. En el passatge de la primera *Crítica*, hi llegim:

La imaginació és la facultat de representar un objecte en la intuïció fins i tot *sense la presència d'aquest*.¹⁵ [...] La imaginació és una facultat que determina *a priori* la sensibilitat. [...] En la mesura que la imaginació és espontaneïtat, l'anomeno també a vegades imaginació *productiva*,¹⁶ i així la distingeixo de la *reproductiva*,¹⁷ la síntesi de la qual està subjecta exclusivament a lleis empíriques, és a dir, a les lleis de l'associació [...], i per això no pertany a la filosofia transcendental, sinó a la psicologia.

Aquest text de la *Crítica de la raó pura* esdevé encara més expressiu quan el comparem amb l'esplèndid text paral·lel de l'*Antropologia*:

La imaginació (*facultas imaginandi*), com a facultat de les intuïcions fins i tot sense la presència de l'objecte,¹⁸ és o bé *productiva*,¹⁹ és a dir, facultat de presentació²⁰ originària de l'objecte (*exhibitio originaria*), que precedeix per consegüent a l'experiència, o bé *reproductiva*,²¹ és a dir, facultat de presentació

15. *Einbildungskraft ist das Vermögen, einen Gegenstand auch ohne dessen Gegenwart in der Anschauung vorzustellen.*

16. *Produktive.*

17. *Reproduktiven.*

18. *Die Einbildungskraft (facultas imaginandi), als ein Vermögen der Anschauungen auch ohne Gegenwart des Gegenstandes.* Llenguatge que trenca amb la formulació tradicional, de la qual, però, queda rastre encara, aparentment amb poca coherència, en el § 15 d'aquesta mateixa obra.

19. *Productiv [sic].*

20. *Darstellung.*

21. *Reproductiv [sic].*

derivada (*exhibitio derivativa*), que retorna a la ment una intuïció empírica tinguda anteriorment. Les intuïcions pures de l'espai i del temps pertanyen a la primera forma de presentació.

L'expressió d'aquesta segona obra «*auch ohne Gegenwart des Gegenstandes*», com la seva equivalent de la *Crítica*, resulta tan nova i tan contrària a l'expectativa del lector que traductors com ara el castellà José Gaos²² o el francès Michel Foucault²³ es deixen enganyar per una «precomprensió» que en falseja fins i tot materialment la lectura, ja que redueixen el «fins i tot sense la presència de l'objecte» a «sense la presència de l'objecte», suprimint l'*auch* («fins i tot») de l'original i convertint així l'extraordinari text kantian sobre la imaginació *productiva* en una banal definició psicològica de la imaginació *reproductiva*: «facultat de les intuïcions sense la presència de l'objecte».

Si Kant escriu que «la imaginació és la facultat de representar un objecte en la intuïció *fins i tot sense la presència d'aquest*»²⁴ o que és «la facultat de les intuïcions *fins i tot sense la presència de l'objecte*»²⁵, en realitat està dient que és «la facultat de representar un objecte en la intuïció» o «la facultat de les intuïcions» *sobretot* (o primàriament) quan l'objecte és present, i, per tant, que *la percepció és el lloc originari de l'activitat imaginativa*. Dit d'una altra manera: la imaginació és pròpiament la facultat perceptiva, la que produeix la imatge *en l'acte de percebre*, transformant la *sensació en percepció*. El secret de la percepció rau, per consegüent, en la imaginació, la qual, si pot ser *reproductiva*, és perquè és originàriament *productiva*: en tant que *productiva*, és «facultat de presentació *originària*», mentre que en tant que *reproductiva* és «facultat de presentació *derivada*». La imaginació *productiva*, que fa el miracle de la percepció, és a dir, de la *presentació de l'objecte en la percepció*, que està dotada d'*espontaneïtat* i que pertany a la filosofia transcendental, pot ser anomenada també *imaginació transcendental*²⁶, per contraposició a la imaginació reproductiva, empírica, que pertany a la psicologia.

La continuació del text del § 28 de l'*Antropologia* és decisiva per entendre com s'articulen les diverses funcions de la imaginació; però, pres literalment,

22. *Antropología en sentido pragmático*, Madrid, Revista de Occidente, 1935, i Alianza, 1991 i 2004.

23. *Anthropologie du point de vue pragmatique*, París, Vrin, 1964.

24. La cursiva de «*fins i tot*» és meua.

25. Tota la cursiva és meua.

26. A propòsit del paper de la imaginació en la síntesi cognoscitiva, alguns textos de la *KrV* parlen de la «funció transcendental de la imaginació» (vg. A 94, A 123-124), de «síntesi transcendental de la imaginació» (A 119 i B 151), de «síntesi transcendental pura de la imaginació» (A 101), o fins i tot de la «facultat transcendental de la imaginació» (A 102). D'altra banda, quan es diu (B 152) que la imaginació *reproductiva* no pertany a la filosofia transcendental sinó a la psicologia, s'està dient implícitament que la imaginació *productiva* sí que pertany a la filosofia transcendental. Tenint en compte aquests textos (que més avall seran, tanmateix, relativitzats) i la descripció que es fa de la imaginació *productiva* en els passatges analitzats, contraposada a la *reproductiva*, em sembla que res no s'oposa a qualificar la *productiva de transcendental* (qualificació que difícilment es pot aplicar a cap altra facultat).

aquest passatge no sembla que lligui amb l'anterior (penso que diu de manera inadequada el que sembla que vol dir). Tal qual, diu això:

En altres paraules, la imaginació és o bé *creativa* (productiva)²⁷ o bé merament *evocadora* (reproductiva).²⁸ La productiva, però, no és per això *creadora*²⁹, és a dir, no té la facultat de produir una representació sensible³⁰ que no hagi estat *mai* donada a la nostra facultat de sentir, sinó que sempre es pot retrobar allò que li serveix de matèria.

És obvi que en aquest passatge no s'utilitzen les expressions *imaginació productiva* i *imaginació reproductiva* en el mateix sentit que en l'anterior: en el primer, *productiva* té un sentit fort i *reproductiva* té un sentit ampli, mentre que en el segon, *productiva* té un sentit feble i *reproductiva* té un sentit restringit; la que en la segona distinció és anomenada imaginació *dichtend* (*productiv*), que actua sobretot en la creació artística³¹ i que no deixa de ser (encara que creativament) *reproductiva* en el sentit ampli d'aquest mot, es contraposa a la imaginació *zurückrufend* (*reproductiv*), que és merament *reproductiva*, és a dir, reproductiva en un sentit restringit. Conseqüentment, perquè el segon passatge sigui consistent amb el primer, la segona distinció no pot ser considerada una nova formulació de la primera (com dona a entendre l'expressió «En altres paraules...»), sinó que ha de ser empeltada en el segon membre de la primera.³² Llavors tot resulta clar.

Així, l'esquema que faria de desllorigador per poder pensar unitàriament la doctrina kantiana de la imaginació hauria de ser el següent:

<i>Einbildungskraft</i>	<i>productiv</i>	<i>dichtend</i> (<i>productiv</i>)
	<i>reproductiv</i>	<i>zurückrufend</i> (<i>reproductiv</i>)

27. *Dichtend* (*productiv*). La continuació del text impedeix de traduir *dichtend* per *creadora*, com seria natural d'acord amb la manera habitual de designar la imaginació artística. També es podria traduir per *inventiva*.

28. *Zurückrufend* (*reproductiv*).

29. *Schöpferisch*.

30. *Sinnenvorstellung*.

31. Però no solament en l'art (inclòs el literari), sinó també en el somni o en el somieg (*Antropologia*, § 28 i 31) o en l'exaltació [*Schwärmerei*] (ibídem, § 30). I, hi podríem afegir, en els mites, les utopies, etc.

32. Perquè el segon passatge lligués amb el primer, hauria de començar no per «En altres paraules, la imaginació és...», sinó per: «La imaginació que abans he anomenat *reproductiva* és, al seu torn,...».

Esquema que, adaptant la terminologia kantiana per mirar d'evitar ambigüitats, podria presentar-se així:

Imaginació	transcendental (productiva en sentit fort)	
	empírica o psicològica (reproductiva <i>lato sensu</i>)	creativa o inventiva (productiva en sentit feble) evocadora o merament reproductiva (reproductiva <i>stricto sensu</i>)

Notem que l'acció de la imaginació *transcendental* (productiva en sentit fort) és inconscient. En efecte, hi ha una forma d'inconscient que podem anomenar *inconscient transcendental*, o *inconscient kantianà*, que no aflora mai a la consciència³³ i que no té res a veure amb l'inconscient freudià (que sí que hi pot aflorar, almenys parcialment) ni amb el leibnizià (que representa la quasi totalitat de la «percepció» monàdica).³⁴ En canvi, l'acció de la imaginació empírica o psicològica (reproductiva *lato sensu*) és conscient o més o menys conscienciable.

Resumint: la imaginació produeix la imatge en presència de l'objecte (i per això la pot reproduir en la seva absència); fa, per tant, un paper essencial en la percepció,³⁵ un paper actiu, i en aquest sentit la imaginació «és espontaneïtat» (B 152).

La conseqüència (o potser el supòsit) més espectacular d'aquesta definició de la imaginació com a facultat de les (re)presentacions primàriament en presència de l'objecte (i només secundàriament en la seva absència), és que l'espai i el temps, que segons l'«Estètica transcendental» són *formes a priori de la sensibilitat*, han de ser considerats, afinant més, com a *formes a priori de la imaginació*, que és la dimensió *espontània*, activa, d'aquella. Ja hem trobat, en el text clau de l'*Antropologia* citat més amunt, que «l'espai i el temps pertanyen a la primera forma de presentació», és a dir, a la «presentació originària», obra de la imaginació *productiva*. Aquest text permet d'interpretar en el mateix sentit l'expressió també ja citada de l'edició B de la *Crítica*, segons la qual «la imaginació és una facultat que determina *a priori* la sensibilitat» (B 152), o la que

33. El *transcendental* és «necessàriament desconegut per a mi» (A 496 / B 524).

34. Ni, encara menys, amb l'inconscient d'Eduard von Hartmann, per qui l'esperit només esdevé conscient en el tram final del desenvolupament de l'Absolut.

35. Vegeu *KrVA* 120, nota, on Kant reivindica l'originalitat del seu punt de vista, ignorat tradicionalment per tots els psicòlegs.

trobem en l'edició A, que afirma que sense la imaginació «ni tan sols podrien aparèixer les representacions bàsiques, primàries i més pures, de l'espai i el temps» (A 102).³⁶ Per tant, «facultat de representar un objecte en la intuïció fins i tot sense la presència d'aquest» o «facultat de les intuïcions fins i tot sense la presència de l'objecte» és el mateix que facultat de les (re)presentacions en l'escena espaciotemporal.³⁷

La imaginació, doncs, produeix la imatge en la percepció (i l'espai i el temps que la possibiliten). La imatge, però, no és la reproducció en forma de rèplica mental de cap objecte, la qual cosa suposaria la preexistència del fenomen (*Erscheinung*) com a objecte de la imatge. Ara bé, la creació del fenomen i la creació de la imatge *en la percepció* és un mateix i únic acte de la imaginació transcendental quan aquesta és afectada per la *cosa en si*.³⁸ La imaginació és la condició de possibilitat de l'aparició de les coses (de les *coses en si*). Fa aparèixer les coses de l'única manera com poden aparèixer a l'home, és a dir, com a fenòmens, com a imatges, com a (re)presentacions. El sensible és sensible perquè és imaginable: no és imaginable perquè és prèviament sensible.³⁹

Ja es veu, doncs, que la relació entre la imaginació i la sensibilitat (vull dir: la sensibilitat com a facultat de conèixer)⁴⁰ és segons com bastant simple, però segons com força complexa. D'una banda, la imaginació «pertany a la sensibilitat» (B 151); però, d'altra banda, «determina *a priori* la sensibilitat» (B 152) i en certa manera la inclou, perquè és la «facultat de les intuïcions» (i per això fa un paper essencial en la percepció) i perquè l'espai i el temps són les seves formes *a priori*. Aquesta quasi inclusió mútua permet de parlar d'una facultat que, en el sentit més global, pot ser anomenada indistintament *sensibilitat* o *imaginació*. Però aquests termes són també utilitzats per Kant en un sentit més restringit per designar, en un cas, la facultat de *rebre impressions* (sensibilitat) i, en l'altre, la facultat de *produir imatges* en presència de l'objecte (imaginació productiva) o de *reproduir-les* en la seva absència (imaginació reproductiva).

El passatge B 151-152 de la *Crítica de la raó pura* a què m'he referit principalment fins ara (comparant-lo amb el § 28 de l'*Antropologia*) pertany, de fet, a la versió B de la deducció transcendental de les categories. Però no es pot

36. També es podria recordar que en l'apèndix del final de l'«Analítica» (sobre «L'amfibologia dels conceptes de la reflexió») es qualifica l'espai i el temps d'*entia imaginaria* (A 291-292 / B 347-348), expressió que, a la llum del text de l'*Antropologia*, adquireix un sentit ple.

37. La gènesi transcendental de l'espai i del temps (l'esponaneïtat espacialitzadora i temporalitzadora de la imaginació) és el millor exemple per il·lustrar el que abans he anomenat l'*inconscient transcendental*.

38. Recordem que entre la cosa en si i el fenomen (o la representació) hi ha correspondència, però no semblança. Vegeu *Prolegòmens*, § 13, observació II.

39. L'idealisme transcendental és un «idealisme de la representació», que no concerneix l'existència de les coses, sinó la seva representació per obra de la imaginació. També podria ser anomenat, si s'hagués d'entendre bé, un «idealisme de la imaginació». Així i tot, per descomptat, els criteris per distingir els éssers «reals» del «imaginari» són els mateixos que en el realisme.

40. Perquè la *sensibilitat* pot ser considerada també com a *facultat de sentir*.

tractar del tema de la imaginació en Kant, ni que sigui molt selectivament com faig aquí, sense fer una referència al conjunt d'aquest capítol en la doble versió A i B i al capítol sobre l'esquematisme. M'hi referiré tot just amb unes remarques per complementar el que he dit fins ara i per formular alguns interrogants.

Com és ben sabut, en l'explicació de com es produeix la síntesi cognoscitiva, Kant atribueix un paper important a la imaginació. Aquest, però, és un tema bastant enrevessat i segurament mitificat. Ja he recordat més amunt, a propòsit de la interpretació heideggeriana, que les dues versions tenen accents diferents, sobretot perquè sembla que donen un protagonisme especial la primera a la imaginació i la segona a l'enteniment. L'acarament de les dues versions permet d'aclarir algunes obscuritats de la primera, però deixa la impressió que Kant no aconsegueix d'acabar d'explicar, ni en l'una ni en l'altra, de manera satisfactòria com entén la funció de la imaginació en el coneixement (el seu discurs fa pensar, potser massa, en la «mecànica» escolàstica de la producció de les espècies sensibles i de les espècies intel·ligibles).

La versió A dona molt de relleu a les tres síntesis (de l'aprehensió en la intuïció, de la reproducció en la imaginació i del reconeixement en el concepte), que fa correspondre a tres «fonts subjectives del coneixement» (el sentit, la imaginació i la apercepció),⁴¹ presentació finalment mal harmonitzada amb la més recurrent de les dues fonts (sensibilitat i enteniment).⁴² La síntesi cognoscitiva hi és vista des de la imaginació, fins al punt de semblar (només semblar) que aquesta és la facultat decisiva. Dic «només semblar», perquè s'hi afirma amb totes les lletres que «la síntesi de la imaginació és sempre sensible» (A 124), que la imaginació necessita la apercepció per «convertir la seva funció en intel·lectual» (ibídem), i que «la unitat formal de la síntesi de la imaginació és basa sempre en les categories» (A 125), ja que, com es diu abans, «en relació amb la síntesi de la imaginació la unitat de la apercepció és l'enteniment» (A 119).

L'inconvenient principal de la versió A és, sens dubte, a part potser de la referència a les «tres fonts» i de l'èmfasi insuficient en el paper de l'enteniment, la presentació massa «psicològica» del procés cognoscitiu. En la versió B, la síntesi cognoscitiva és vista des de l'enteniment (i així queda clar que la imaginació és al seu servei), sense ignorar, però, que es pot parlar d'una *síntesi figurada* (*synthesis speciosa*) de la imaginació, diferent de la síntesi intel·lectual (B 151-152). D'altra banda, Kant en la versió B es desempallega de la bastimentada psicològica i, com ja s'ha indicat més amunt, de la doctrina de les «tres fonts» del coneixement, dues coses que resultaven més aviat desorientadores.

Les preguntes clau, des del punt de vista que he adoptat aquí, són les següents: 1) Es pot qualificar de *transcendental* la imaginació en tant que facultat que intervé en la síntesi cognoscitiva?; i 2) En quin sentit s'hi parla d'imaginació *productiva*?

41. Vegeu *supra* el passatge que dona lloc a la nota 4.

42. Vegeu, per exemple, A 50-51 / B 74-75.

- 1) Pel que fa a la primera pregunta, no hi ha cap dubte que una certa funció de la imaginació en el coneixement pertany, per Kant (tant en A com en B), a la filosofia transcendental.⁴³ Ara bé, si admetem el concepte presentat més amunt d'*imaginació transcendental* com a equivalent d'*imaginació productiva* en sentit fort, ens podem preguntar si la funció específica de la imaginació en la síntesi cognoscitiva respon a aquest concepte. Prefereixo deixar-ho en un interrogant per no respondre negativament de manera precipitada. Però m'inclino a pensar que Kant utilitza en aquest punt, referit a la imaginació, el terme *transcendental* en un sentit bastant generós, atès que les seves anàlisis semblen apel·lar a una certa forma d'introspecció sense la qual no serien possibles (mentre que l'acte de la imaginació transcendental hauria de romandre ocult en l'inconscient).
- 2) Quant a la segona pregunta, l'edició A parla de la «síntesi productiva de la imaginació» (A 118) i la relaciona amb la «imaginació productiva» (A 123), sense aclarir si s'entén *productiva* en el sentit fort o en el sentit feble que l'*Antropologia* obliga a diferenciar. Però, d'acord amb la resposta que acabo de donar a la pregunta sobre la imaginació transcendental, sembla que amb la imaginació *productiva* en *algun* sentit feble (distint segurament del de la imaginació *creativa*, i no recollit per tant en l'esquema de l'*Antropologia*) ja ens sortirien els comptes. En canvi, en l'edició B s'ha de distingir: quan parla d'*imaginació productiva* (B 152), caldria entendre l'expressió en sentit fort si es referís a la (re)presentació de l'objecte en la percepció (de què acaba de parlar); però si es refereix, com sembla, a la *síntesi figurada* (que ha esmentat també immediatament abans), es manté el mateix dubte que en l'edició A.

Ens pot treure de dubtes el capítol sobre l'esquematisme, element que Kant considera essencial per entendre la síntesi cognoscitiva i en el qual la imaginació és protagonista? Ja he recordat que aquest capítol no va sofrir canvis en l'edició B i que, per tant, hem de pensar que és consistent amb la segona versió de la deducció transcendental de les categories. Però és un capítol clar només en aparença. Kant s'hi proposa fer comprensible la sinergia entre les dues facultats heterogènies (sensibilitat i enteniment) en la producció del coneixement, presentant la imaginació com a facultat mitjancera. Ara bé, com ja he indicat més amunt, sembla que la imaginació només pot ser realment mitjancera si és l'arrel comuna de les altres dues. Però ja he mostrat també que aquesta idea és insostenible i que, en l'*Antropologia*, Kant mateix la considera intel·ligible. La sinergia, doncs, entre sensibilitat i enteniment sembla un pur *factum*.⁴⁴

43. Vegeu les expressions citades *supra*, a la nota 26.

44. Tampoc no seria la imaginació facultat mitjancera si la consideréssim (cosa que Kant no fa, ja que per ell «pertany a la sensibilitat») com una simple facultat intermèdia equidistant de la sensibilitat i de l'enteniment, perquè ens trobaríem abocats a una mena de paradoxa semblant a la zenoniana de la *dicotomia*: una facultat que es trobés a la meitat de la distància entre les altres dues en demanaria una tercera que es trobés a la meitat de la meitat, i així successivament.

En tot cas, per Kant la imaginació és mitjancera en tant que és la facultat dels *esquemes*, els quals no són imatges, sinó regles de la producció d'imatges corresponents a un concepte (A 140 / B 179-180).⁴⁵ Els esquemes són qualificats de *transcendentals* (A 138 / B 177) i presentats com «un producte transcendental de la imaginació» (A 142 / B 181). Però, són un producte de la *imaginació transcendental* en el sentit que he donat a aquesta expressió, és a dir, de la *imaginació productiva* en sentit fort? El fet que es digui que l'esquematisme és «un art amagat en les profunditats de l'ànima humana» (A 141 / B 181), i per tant inconscient, semblaria suggerir una resposta positiva, si no fos que l'*esquema* mateix, tal com Kant el caracteritza, podria semblar un *deus ex machina* per resoldre un problema que en un altre lloc es declara insoluble. Aquest és un tema que demanaria un tractament més detingut. Però, de moment, també aquí mantindria l'interrogant.

Resumint, doncs, podem concloure que, en tot el procés del coneixement, l'únic punt en què es pot parlar amb seguretat i amb propietat d'*imaginació transcendental* o d'*imaginació productiva* en sentit fort és, a part de la gènesi de l'espai i del temps, la producció de la imatge en la percepció (és a dir, en presència de l'objecte). Fora d'això, potser en tindríem prou amb la *imaginació* empírica.

4. Sobre la imaginació a la *Crítica de la facultat de jutjar*

El tema de la imaginació a la *Crítica de la facultat de jutjar* hauria de ser objecte d'un estudi a part. Però em cal referir-m'hi també aquí, ni que sigui de manera molt breu, per completar el meu argument. A fi de mantenir la unitat d'aquest treball, em limitaré a mirar de respondre a dues preguntes: 1) En quina mesura la tercera *Crítica* confirma la lectura que he proposat de la primera i de l'*Antropologia?*; i 2) És que la tercera *Crítica* eixampla el camp de la *imaginació transcendental* o *imaginació productiva* en sentit fort?

- 1) Cal començar recordant que la *Crítica de la facultat de jutjar* substitueix sistemàticament la dualitat sensibilitat/enteniment de la *Crítica de la raó pura* per la dualitat imaginació/enteniment,⁴⁶ donant a entendre, per tant, que en un sentit global *sensibilitat* i *imaginació*, com he dit abans, són dos noms d'una mateixa facultat. Més concretament, hi trobem prou expressions (i prou recurrents) que mostren que en aquesta obra, com a «facultat de les intuïcions», la *imaginació* substitueix sistemàticament la *sensibilitat*. A tall

45. Els esquemes resulten quasi indiscernibles del concepte mateix quan es tracta de conceptes empírics —com ara el concepte de *gos*— o de conceptes matemàtics —com ara el concepte de *triangle*— (A 141 / B 180), a diferència del que passa amb els conceptes purs, que necessiten ser «esquematzats» (és a dir, «sensibilitzats») per poder ser aplicats a la diversitat sensible. Ens podríem preguntar, però, si els suposats esquemes imaginatius són «sensibilitzacions» de les categories o bé percepcions *gestàltiques* de la diversitat sensible que possibiliten l'aplicació de les categories.

46. O imaginació/raó, quan es tracta no del bell sinó del sublim.

d'il·lustració, i sense voluntat de ser exhaustiu, heus ací algunes expressions significatives: la imaginació és la «facultat de la intuïció»⁴⁷ (§ 39), la «facultat de les intuïcions *a priori*» (per tant, de l'espai i del temps)⁴⁸ (Introducció, VII), la «facultat de la presentació»⁴⁹ (§ 17 i 23) o la «facultat de les intuïcions o presentacions»⁵⁰ (§ 35), amb el benentès que la *intuïció* és una «representació de la imaginació.»⁵¹ La *Crítica de la facultat de jutjar* confirma, doncs, plenament la idea de la *imaginació transcendental* o de la *imaginació productiva* en sentit fort que es desprèn dels textos de la *Crítica de la raó pura* i de l'*Antropologia* analitzats més amunt.

- 2) Més difícil és respondre a la segona pregunta. Kant parla de la «llibertat» o del «joc lliure» de la imaginació en la producció artística.⁵² La llibertat de la imaginació consisteix a no estar al servei de l'enteniment, a ser independent respecte de conceptes determinats, a «esquematzar sense concepte» (§ 35), tot i «concordar amb la legalitat de l'enteniment» (§ 59) perquè hi ha entre les dues facultats una «harmonia» i una «concordança subjectiva»,⁵³ sense que cap «concepte determinat» restringeixi aquestes facultats «a una regla cognoscitiva particular» (§ 9). Que la imaginació en la producció artística sigui lliure no significa, però, que estigui al marge de tota legalitat: la imaginació és lliure i, malgrat això, actua «conforme a llei», perquè és «productiva i autoactiva»⁵⁴ (com a creadora de formes capricioses de possibles intuïcions) i «porta amb ella una autonomia» (és a dir, la capacitat de donar-se la seva pròpia llei); en altres paraules, hi ha una «llibertat conformitat a les lleis de la imaginació», paradoxalment «conformitat a lleis sense llei».⁵⁵ Tot el contrari del que passa en el procés cognoscitiu, en què la imaginació està sotmesa a l'enteniment: si en l'art la imaginació és lliure, en el coneixement és esclava. Fent una innocent transposició dels coneguts títols luterano-erasmians, es podria presentar la doctrina kantiana sobre la imaginació en l'art i en el coneixement, respectivament, en un *De libera imaginatione* i un *De serva imaginatione*.

Aquesta imaginació lliure i creadora, és una forma d'*imaginació transcendental* o d'*imaginació productiva* en sentit fort? Kant afirma que «la imaginació (com a facultat de conèixer *productiva*)»⁵⁶ és molt poderosa en la creació» (§ 49). Ara bé, la imaginació creadora (*creativa*, segons el vocabulari kantian) és incons-

47. *Vermögen der Anschauung.*

48. *Vermögen der Anschauungen a priori.*

49. *Vermögen der Darstellung.*

50. *Vermögen der Anschauungen oder Darstellungen.*

51. *...Anschauung (Vorstellung der Einbildungskraft).*

52. Vegeu, per exemple, els § 9, 35, 40, 49 i 59 o la «Nota general» que segueix al § 22.

53. *Passim*, vg. Introducció, VII, i § 9, 17, etc.). Una harmonia entre la imaginació i l'enteniment en el cas del bell, o una lluita entre la imaginació i la raó en el cas del sublim.

54. *Produktiv und selbsttätig.*

55. Expressions que es troben totes a la «Nota general» que segueix al § 22.

56. La cursiva és meua.

cient del seu mode de creació, sap evocar imatges «d'una manera inconcebible per a nosaltres» (§ 17); en una paraula, actua en conformitat amb les seves pròpies lleis sense que sapiguem quines són aquestes lleis. Aquest funcionament inconscient de la imaginació artística és, sens dubte, l'argument principal que es pot adduir a favor d'un eixamplament del camp de la *imaginació transcendental* (*imaginació productiva* en sentit fort).⁵⁷

Si fos així, hauríem de dir que la *imaginació transcendental* (*productiva* en sentit fort), a més de generar l'espai i el temps, actua en l'àmbit del coneixement com a productora d'imatges en la percepció i, probablement, en el de l'art com a creadora de formes belles. Totes les altres funcions imaginatives haurien de ser atribuïdes a la imaginació empírica.

Recapitulació

1. La imaginació no és una facultat més, inserible en alguna de les llistes kantianes de facultats, sinó la condició de possibilitat de l'exercici de totes elles.
2. La funció de la imaginació és imaginar, com la de l'enteniment és entendre i jutjar, i la de la raó, raonar, pensar i manar.
3. La gran novetat de la doctrina kantiana de la imaginació és el seu paper en la percepció mateixa (la imaginació és la *cuina* amagada de la percepció, lloc originari de la facultat imaginativa).
4. La imaginació és la «facultat de les intuïcions» o «la facultat de representar un objecte en la intuïció» fins i tot en absència d'aquest, és a dir, primàriament en presència d'aquest.
5. La imaginació és l'autèntica facultat de les (*re*)*presentacions* en el sentit estricte, és a dir, en el sentit figuratiu, pictòric, quasi teatral, del terme. És l'autèntica *Vorstellungsvermögen* (facultat de representació), perquè és la *Darstellungsvermögen* (facultat de presentació).
6. Hi ha una unitat de la doctrina kantiana de la imaginació: la imaginació transcendental (*productiva* en sentit fort), com a facultat de presentació originària, és la condició de possibilitat de la imaginació empírica (*reproductiva* en sentit ampli) com a facultat de presentació derivada.
7. L'espai i el temps són formes *a priori* de la imaginació.
8. La imaginació transcendental actua de manera inconscient (hi ha un «inconscient transcendental»).

57. Això no contradiu el que hem dit més amunt: que la imaginació *creativa* és una forma d'imaginació empírica (*productiva* en sentit feble, *reproductiva lato sensu*). Si aquí diem que la producció artística pot ser atribuïda a la imaginació *transcendental*, no és en tant que producció d'imatges (que no són mai creades *ex nihilo*, sinó que, d'una forma o altra, sempre se'n pot trobar l'origen en percepcions anteriors), sinó en tant que forma de producció segons una legalitat real però necessàriament desconeguda per a nosaltres. Remarquem, però, que en contra d'aquest eixamplament del camp de la imaginació transcendental es podria al·legar que la creació de bellesa no és universal, ja que no tothom és de fet artista (encara que sí potencialment).

9. La imatge no és una rèplica del fenomen: la producció del fenomen i la producció de la imatge és un únic i mateix acte.
10. *Sensibilitat* i *imaginació* són dos noms d'una mateixa facultat, considerada en sentit global, encara que es contraposin en un sentit restringit dels termes.
11. La creació de formes belles pot ser pensada també com una activitat de la imaginació transcendental.
12. Fora de *a)* la gènesi de l'espai i del temps, *b)* la producció de la imatge en la percepció i *c)* probablement la creació de formes belles, que són atribuïbles a la imaginació transcendental, tota altra funció imaginativa pot ser atribuïda a la imaginació empírica.